

Er detailhandelen effektiv?

Af LEIF KRISTENSEN*)

Som daglig køber af forbrugsvarer og som medborger i et samfund, der stiler mod den kraftigst mulige økonomiske vækst, må man interessere sig for detailhandelens effektivitet. Der kan imidlertid anlægges adskillige synspunkter på, hvad man bør forstå ved effektiv detailhandel. Her redegøres for nogle af synspunkterne.

I den løbende politiske debat spørges ofte, hvor høj effektivitet eller produktivitet detailhandelen har, og diskussionen er ikke blevet mere stille efter monopoltilsynets prisundersøgelser og under udsigt til en snarlig revision af næringsloven. Det gøres imidlertid sjældent klart, hvad man i det konkrete tilfælde mener med ordet effektivitet.

Derfor er der grund til at pege på den grundlæggende betydning af ordet effektivitet: nemlig *formålstjenlighed*.

En bestemt tingenes tilstand kan derfor siges at være effektiv, *såfremt den er i god overensstemmelse med nærmere præciserede mål*. Heraf følger, at ethvert indgreb eller enhver udviklingstendens, der bringer en nuværende tingenes tilstand nærmere henimod en anden tilstand, som er i bedre overensstemmelse med givne formål, kan siges at øge effektiviteten. Eller for detailhandelens vedkommende: Enhver ændring i love, der vedrører detailhandelen og enhver udviklingstendens eller forholdsregel, der griber ind i driftsstrukturen (d. v. s. i butikkernes størrelse, ejerforhold, betjeningsform, beliggenhed m. m.) kan siges at øge effektiviteten, dersom den bringer detailhandelens sammensætning nærmere henimod en nærmere specificeret ny tilstand, hvori bestemte formål bedre tilgodeses end i den gamle tilstand.

Altså er det ikke muligt at påstå, at detailhandelen er, eller er blevet, mere eller mindre effektiv, før man har forklaret, i henseende til hvilke formål, der er opnået resultater.

*) Cand. merc., Det økonomiske Forskningsinstitut, Handelshøjskolen i København.

Er detailhandelen effektiv?

Af LEIF KRISTENSEN*)

Som daglig køber af forbrugsvarer og som medborger i et samfund, der stiler mod den kraftigst mulige økonomiske vækst, må man interessere sig for detailhandelens effektivitet. Der kan imidlertid anlægges adskillige synspunkter på, hvad man bør forstå ved effektiv detailhandel. Her redegøres for nogle af synspunkterne.

I den løbende politiske debat spørges ofte, hvor høj effektivitet eller produktivitet detailhandelen har, og diskussionen er ikke blevet mere stille efter monopoltilsynets prisundersøgelser og under udsigt til en snarlig revision af næringsloven. Det gøres imidlertid sjældent klart, hvad man i det konkrete tilfælde mener med ordet effektivitet.

Derfor er der grund til at pege på den grundlæggende betydning af ordet effektivitet: nemlig *formålstjenlighed*.

En bestemt tingenes tilstand kan derfor siges at være effektiv, *såfremt den er i god overensstemmelse med nærmere præciserede mål*. Heraf følger, at ethvert indgreb eller enhver udviklingstendens, der bringer en nuværende tingenes tilstand nærmere henimod en anden tilstand, som er i bedre overensstemmelse med givne formål, kan siges at øge effektiviteten. Eller for detailhandelens vedkommende: Enhver ændring i love, der vedrører detailhandelen og enhver udviklingstendens eller forholdsregel, der griber ind i driftsstrukturen (d. v. s. i butikkernes størrelse, ejerforhold, betjeningsform, beliggenhed m. m.) kan siges at øge effektiviteten, dersom den bringer detailhandelens sammensætning nærmere henimod en nærmere specificeret ny tilstand, hvori bestemte formål bedre tilgodeses end i den gamle tilstand.

Altså er det ikke muligt at påstå, at detailhandelen er, eller er blevet, mere eller mindre effektiv, før man har forklaret, i henseende til hvilke formål, der er opnået resultater.

*) Cand. merc., Det økonomiske Forskningsinstitut, Handelshøjskolen i København.

Hertil kommer, at praktisk taget ethvert indgreb eller enhver udviklingstendens i detailhandelen vil have virkninger, der udfra én formålsparagraf må siges at øge effektiviteten, men udfra andre at mindske denne.

Et af de vigtigste formål eller vurderingsgrundlag for om en bestemt udviklingsretning eller et bestemt indgreb øger effektiviteten, er *den samfundsøkonomiske nytte* af en bestemt ændring i detailhandelens struktur. Det er spørgsmålet om hvor meget den reelle nationalindkomst pr. hoved kan øges ved en ændring i den måde, hvorpå menneskelig arbejdskraft og realkapital anvendes i detailhandelen, og det er ofte dette vurderingsgrundlag, som forskellige talsmænd i den politiske debat, bevidst eller ubevidst har i tankerne, når de siger, at dette eller hint indgreb vil øge detailhandelens effektivitet. Da mange uden videre vil akceptere dette formål: at fremme udviklingstendenser eller indgreb, som giver øget nationalindkomst pr. hoved, føres den politiske argumentation af og til bevidst på dette grundlag, selvom fortalernes for et bestemt politisk indgreb naturligvis er fuldt ud på det rene med, at indgrebet også vil være yderst virkningsfuldt med henblik på andre formål.

Blandt andre formål, der kan ønskes tilgodeset ved at lade udviklingen gå sin gang, eller ved at der gribes ind i den, er det *erhvervsøkonomiske ønske om størst mulig gevinst* ved at drive detailhandel. Dette formål er ikke nødvendigvis i konflikt med det lige nævnte: at opnå størst mulig nationalindkomst pr. hoved, men det kan komme i afgjort konflikt med ønsket om en nogenlunde jævn indkomstfordeling mellem befolkningsgrupperne og m. a. o. komme til at virke som hemsko på en udvikling, man af andre grunde gerne så fremmet. (Hvorvidt ønsket om en jævn indkomstfordeling er rimelig eller ej, skal ikke debatteres her; man må blot erkende det som en faktor i de politiske afgørelser).

Endnu et vurderingsgrundlag for om detailhandelen udvikler sig i en effektivere retning, er *forbrugerens tarv*.

Denne spalter sig igen i ønsket om lavest mulige pris, højest mulige service, mest mulig bekvemme adgang til butikker og varer med henblik på at spare tid, m. m., og disse krav kolliderer i sin tur med detailhandlerens ønske om højest mulig gevinst, da interesserne i prisernes højde for givne ydelser er modstående, men også på en vis måde med ønsket om den højest mulige nationalindkomst pr. hoved, thi en høj butikstæthed, der er bekvem for forbrugeren, er næppe ønskværdig samfundsøkonomisk set, fordi nogle af de penge, der investeres i de mange butikker, sikkert kunne være bedre anbragt andre steder.

Lad mig endelig nævne, at det kan være et formål for indgreb (eller undladelse af indgreb) at sikre, at detailhandelen i videst muligt omfang består af *mange selvstændige* handlende, der kun ejer få butikker hver og arbejder under et direkte økonomisk overskudspres, idet dette efter vide kredses opfattelse sikrer en smidig beslutningstagen og drift, der også kan blive forbrugernes til glæde og iøvrigt kan være ønskelig udfra andre, mere ideelle synspunkter. At tale om effektivitet udfra dette formål vil nok falde lidt besynderligt, men man må erkende at der er politiske kræfter bag dette ønske, som der var det bag kravet om en jævn indkomstfordeling.

Hidtil har været nævnt tre grundlag for en vurdering af, om en bestemt hændelse eller et bestemt indgreb øger effektiviteten, og to eksempler på restriktioner, der lægger bånd på udviklingen er omtalt. Mange flere kunne være nævnt. Der har ikke været taget stilling til, om det ene formål er mere eller mindre rimeligt end det andet, og det er netop forskellen i borgernes opfattelse af, hvilken vægt man skal tillægge formålene og kravene, der skiller dem i politiske grupper. De tre her nævnte vurderingsgrundlag for, om en udvikling eller et indgreb øger effektiviteten, kan sammenfattes som:

- 1) Den samfundsøkonomiske nytte.
- 2) Det erhvervsøkonomiske ønske om høj gevinst.
- 3) Forbrugerens tarv.

Og de to hensyn, der kan karambolere hermed var: Ønsket om en nogenlunde jævn indkomstfordeling samt ønsket om at bevare en talrig selvstændig middelstand.

Anvender man nu disse vurderingsgrundlag til bedømmelse af en enkel, stærk udviklingstendens, nemlig det forhold, at der er blevet stadig færre og stadig større butikker siden krigen, vil man opdage, at den nye tilstand, der er opstået, må karakteriseres som mere effektiv udfra nogle af de 3 formål, men som mindre effektiv udfra andre.

Tilsvarende ville der blive forskellige svar på om andre udviklings-træk eller indgreb har øget effektiviteten. Ligeledes er de to ønsker til detailhandelens struktur naturligvis opfyldt i forskellig grad.

Hvorledes man nu skal *måle*, hvorvidt forskellige formål tilgodeses, udgør en problemkreds for sig. Da her navnlig opstillingen af effektivitetskriterierne er til debat, skal blot nævnes nogle af de målestokke, der er til rådighed og hvis anvendelse fortjener en selvstændig diskussion.

Til måling af den samfundsøkonomiske og den erhvervsøkonomiske effektivitet anvendes i reglen dækningsbidrag eller værditilvækst pr. beskæftiget eller pr. investeret krone, eller i mangel heraf omsætning pr. beskæftiget eller pr. investeret krone, evt. pr. kvadratmeter butiksareal. Egentlige forrentningsprocenter er ønskværdige, men fås kun sjældent i tilgængelig statistik.

Målingen af, hvor gode resultater der opnås med henblik på forbrugers tarv er mere sammensat og vanskeligere at gennemføre. Den består af prissammenligninger dels mellem geografiske områder, dels mellem leddene i varedistributionen. Endvidere i opmåling af gennemsnitlige gangafstande, køtider, hjembringningstider, opgørelse af serviceomfang ved forskellige priser, m. m. til vurdering af butiksnettets ydelser overfor forbrugerne¹⁾.

I artiklens overskrift er spurgt rent *summarisk*: Er detailhandelen effektiv? Svaret herpå er summen af vurderingerne af hvorvidt hvert enkelt udviklingstræk har tilgodeset forskellige formål. Svaret må derfor nødvendigvis være komplekst.

Imidlertid er udviklingen mod stadig større butikker nok den mest tydelige og indgribende, der har været i gang, og den står ofte i nøje sammenhæng med andre udviklingstendenser, som f. eks. overgang til selvbetjening, indførelse af supermarkeder, brancheglidning, m. m. Derfor indgår svaret på hvorledes denne tendens har påvirket effektiviteten også med stor vægt i en samlet bedømmelse af, hvad der er sket med effektiviteten.

En udvikling henimod større og færre butikker må indebære en effektivitetsforøgelse i detailhandelen, når man ser samfundsøkonomisk på tingene, thi erfaringsmæssigt er omsætningen pr. beskæftiget og pr. investeret krone større i storbutikker end i små, og nationen bliver derfor i stand til at frigøre arbejdskraft og kapital til andre produktive formål. Der er imidlertid en overgrænse for den nytte, landet som helhed kan have af at få stadig større og færre butikker: denne grænse bestemmes af, at forbrugernes transportbesvær og spildtid i køer kan antage et sådant omfang, at det holder dem borte fra produktivt arbejde eller fra den rekreation, der skulle sikre højere ydelse, når de arbejder. Det er vanskeligt at sige, hvor langt man er fra denne grænse – i de fleste brancher formentlig langt.

¹⁾ En principiel analyse af denne del af problemerne om detailhandelens effektivitet ledsaget af en diskussion af målemetoder gives i: Olof Henell, Konsumentens Prestation och Uppoffring i Distributionen särskilt med hänsyn till Detaljhandelns Service. Göteborg 1958.

Men hermed har vi allerede berørt virkningerne på en anden effektivitetsmålestok: forbrugerens tarv. Stadig færre og større butikker kan ikke siges at være til glæde for ham (eller måske rettere hende), fordi dette indebærer, at stadig flere får længere og længere at gå eller køre til butikkerne, hvis forbrugerne da ikke vil give afkald på at sammenligne varer og priser. En stigende udtynding af butiksnettet må derfor betyde enten øget gang- eller køretid til butikkerne eller svagere konkurrence mellem de handlende -- formentlig en blanding af begge dele og lige ugunstigt for forbrugeren. Den anden side af stordriften er givetvis, at den ofte er betingelsen for, at varerne kan sælges til priser, forbrugeren vil acceptere og i kvaliteter og med et serviceomfang, hun synes hun kan være tjent med. Her er det åbenbart, at når forbrugerne vurderer priser, afstande, kvaliteter og service forskelligt, er der også i markedet plads til butikker, der i forskellig grad yder disse ting, og de er afgjort ikke alle lige egnede til stordrift -- således kan det f. eks. være vanskeligt at forene høj service, specialiseret vareudvalg og kundeknæthed med stordrift. Såvidt har vi påvist, at stordrift i detailhandelen betyder øget effektivitet set fra samfundets, helhedens synspunkt, men for en del forbrugergrupper betyder ringere effektivitet.

Øget stordrift har derimod imødekommet det erhvervsøkonomiske ønske om størst mulig gevinst ved at drive handel, og udfra denne formålsparagraf må man slutte, at der er sket en effektivisering af detailhandelen, selvom denne endnu har langt at gå ad vejen mod større butiksenheder.

Sagens sammenhæng er naturligvis den, at erfaringsmæssig viden om stordriftens fordele i handelen driver de enkelte virksomheder og organisationer til at etablere stadig større butikker og til rationalisering af de gamle, og *her går profitønskerne og den samfundsøkonomiske nyttebetragtning hånd i hånd.*

Dette fører lige over i en diskussion af, om øget stordrift kan kaldes for en ønskværdig udvikling i detailhandelen, når formålet antages at være bevarelsen af en talrig selvstændig middelstand, der arbejder under direkte overskudstvang, og som måske tillige er ønskværdig udfra andre synspunkter.

Øget stordrift betyder, at et mindre antal virksomheder end før besørger den samme eller en stigende vareomsætning, og således må antallet af selvstændige handlende være gået tilbage. Derimod er det nok tænkeligt, at ejerskabet til de nye storbutikker i kraft af aktieselskabsformen og kooperationen spredes på flere hænder end før, men arbejdet i virksomhederne udføres nu i større omfang af lønmodtagere i stedet

for af ejere. Bedømt udfra ønsket om at have en selvstændig middelstand, har udviklingen m. a. o. taget en kedelig retning.

Vi skal altså ikke ende med et klart og fuldtonende JA eller NEJ til spørgsmålet: »Er detailhandelen effektiv?« Svaret på dette spørgsmål beror nemlig på, hvilken vægt man tillægger de forskellige formål og ønsker, der kan opstilles m. h. t. detailhandelens struktur og arbejde og på hvilke hovedudviklingstendenser, vi har oppe til diskussion. Her er blot peget på tre centrale grundlag for vurdering af effektiviteten samt nogle få af de forhold, der påvirkes af udviklingen. At vise den dybde, effektivitetsdiskussionen bør have, har netop været formålet med disse linier.